

Prof. dr. sc. Josip Vrbošić, redoviti profesor Pravnog fakulteta u Osijeku
Daniel Haman, mag. iur.

Izvorni znanstveni rad
UDK 349.232(497.5)
(091)"17"
331.221(497.5)
(091)"17"
94(497.5 Osijek)

NAKNADE ZA RAD TIJEKOM DRUGE POLOVINE 18. STOLJEĆA NA PODRUČJU VIROVITIČKE ŽUPANIJE S POSEBNIM OSVRTOM NA OSJEČKI KOTAR I SAM GRAD OSIJEK

Sažetak: Razdoblje 18. stoljeća za grad Osijek bilo je teško, ali ujedno i sretno vrijeme. Oslobođenjem Osijeka 1687. godine, nakon 161 godine turske vladavine, uvodi Osijek u novo vrijeme, vrijeme relativnog mira i ubrzanog napretka. Do uspostave slavonskih županija 1745. godine, stanje na ovim područjima bilo je vrlo teško i neugodno jer je Slavonijom upravljala Komora, koja nije štedjela radnu snagu za vojne poslove, kao ni materijalna davanja koja su im stanovnici bili prisiljeni davati koliko god visoka bila. No, uspostavom Virovitičke županije te Osijekom na čelu te županije, grad je drastično počeo napredovati u svakom pogledu. Razvija se obrt, trgovina, kultura, promet, infrastruktura, a broj stanovnika se naglo povećava te Osijek ubrzo postaje (i dugo vremena ostaje) najveći grad Hrvatske. Razvitkom grada i županije, dolazi do mnogobrojnih poslova za seljaštvo i građanstvo. Doseljednici iz svih dijelova Monarhije dolaze u Osijek u potrazi za srećom i novim životom te se počinju baviti mnogim zanimanjima i poslovima kako bi podmirili potrebe brzorastućega gradskog gospodarstva. Nažalost, vođenje evidencije zaposlenika i njihovih plaća nije bilo tako mnogo kao danas, a ono što je zapisano, izgubljeno je u ovih nekoliko stoljeća koja su uslijedila, tako da smo bili u mogućnosti prikazati samo značajnije plaće i naknade za rad osoba koje su sudjelovale i radile za organizacije koje su postojane i pragmatične, poput Crkve ili organa uprave, tako da nije čudno da upravo većina podataka koje smo našli i koje ćemo u ovome radu i prikazati, potječu iz zapisa povezanih s njima.

Ključne riječi: Virovitička županija, Kotar Osijek, Grad Osijek, naknade za rad, nadnica, statuti, ljetopisi, redovnici.

UVOD

Od svoga nastanka Osijek je prošao kroz mnoga povijesna razdoblja, mnoge državne zajednice i vladare te je imao svoje uspone i padove. Nakon turske okupacije, Osijek počinje svoj uspon koji nije nimalo lagan, ali njegovi stanovnici daju sve od sebe kako bi im voljeni grad i dalje napredovao.

Uspostavom Virovitičke županije od strane ugarsko-hrvatske kraljice Marije Terezije formira se civilna uprava Slavonije koja donosi velike promjene ne samo u upravnom području, nego i u načinu života općenito. Trgovina postaje slobodnija, obrt se promiče, život postaje lakši, jeftiniji i slobodniji. Upravo to vrijeme, vrijeme velikih promjena, značajno je za promatranje, no ne samo promatranje društva kao cjeline, nego i pojedinca, koji je pridonosio tom društvu.

Vrijeme feudalizma, velikaša i plemstva, urbara i urbarijalnih obveza, kmetstva i feudalnih davanja Crkvi te feudalcu, kao i tlake, nije bilo nimalo lagano za poštenu i radni puk koji je tada nastanjivao ove krajeve, no svaki rad koji se obavljao ipak (i naravno) nije bio besplatan, štoviše, bio je (pošteno) plaćen, odnosno nagrađen, prikladno standardima toga vremena. Upravo zbog tih razloga imat ćemo priliku vidjeti kako je Županija svojim statutima donijela rješenje naknada za rad koje bi svakome iznosile isto, bio u pitanju građanin, seljak, vezani seljak ili bilo tko drugi.

Zbog nedostataka zapisa trivijalnih stvari poput upravo samih tih naknada za rad toga vremena, mnogi su zapisi koji su i postojali nestali - bili oni izgubljeni, prodani ili negdje odneseni. No, postoje i zapisi nevezani izravno uz temu, a koje su vodili i drugi ljudi, kroničari i povjesničari toga vremena. Ponajprije tu trebamo zahvaliti župama i redovničkim zajednicama grada Osijeka: isusovcima, kapucinima i franjevcima, što su u svoje ljetopise uvrštavali sve one događaje koji su bili značajni za naš grad i okolinu, ali i sve one vrijedne ljude koji su na razne načine dolazili do tih podataka.

Uz malo dostupnih podataka nastojat ćemo što bolje prikazati prikupljene spise i izložiti ih u cilju prikazivanja radnika toga vremena, njegovog posla te njihovih primanja, koja su varirala i zavisila prvenstveno od različitih poslova, funkcija i dužnosti, baš kao što je to i današnjih dana.

POVIJESNI PREGLED VIROVITIČKE ŽUPANIJE

„Hominem experiri multa paupertas iubet.“¹

Završetkom Velikog turskog rata koji je počeo neuspjehom opsadom Beča 1683. godine te završio mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, Slavonija biva oslobođena od turske vlasti nakon gotovo 150 godina tuđinske vlasti. Likvidacijom Rackozyjevog ustanka satmarskim mirom (1711.) te požarevačkim mirom (1718.) Habsburška Monarhija zadobila je svoj najveći teritorijalni opseg, koji je sužen Beogradskim mirom (1739.), kada Sava i Dunav postaju dugo vremena stalnom granicom na jugu. Tako su se otkinuti dijelovi Ugarske i Hrvatske na kraju XVII. i na početku XVIII. stoljeća opet okupili pod krunom jednog vladara. Ugarska i Hrvatska dijelile su se u dva područja: a) *slobodna* i od Turaka nezaposjednuta Ugarska i Hrvatska i b) *oslobođena* Ugarska i Hrvatska (Slavonija), gdje je turska okupacija uvelike izmijenila prijašnji socijalni i ekonomski red.²

U jednom i drugom području vladale su očajne prilike. Pučanstvo Ugarsko-hrvatske Monarhije, koje je prije turske okupacije moglo brojiti oko 5 milijuna duša, drastično je smanjeno. Jedna od najgore pogođenih područja bila je upravo Slavonija. Velika većina sela jednostavno su izbrisana, istrijebljeno je pučanstvo u virovitičkom, slatinskom i našičkom kotaru, a Srijem je gotovo prazan. Na ispražnjena hrvatska naselja došli su pravoslavni Srbi iz Srbije i Bosne i katolič-

¹ Lat. „Siromaštvo sili čovjeka da mnogo podnese.“

² Bösendorfer, Josip: *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., str 67.

ki Hrvati iz Bosne. Milan Šenoa izračunao je da je sva Slavonija brojala oko 150.000 duša, dok je čitava Hrvatska mogla jedva imati oko 400.000 stanovnika.³

Nejasan status toga područja te brojne samovolje veleposjednika, seljački prosvjedi i ostali problemi koji su potresali Slavoniju kasnijih godina, potakli su kraljicu Mariju Tereziju da u Slavoniji uvede pozamašne reforme. Marija Terezija, te 1745. godine, sjedinjuje Slavoniju s Hrvatskom, tj. uspostavlja nekadašnje županije – Virovitičku, Požešku i Srijemsku županiju, no slavonska Posavina biva preuređena u Vojnu krajinu.⁴ Iste godine Ljudevit Patačić postaje veliki župan virovitički.⁵ Uz župana, izabrani su i ostali dužnosnici županije: podžupan Franjo Peči, bilježnik Antun Spišić, blagajnik Franjo Bogati, iudices nobilium: Petar Jelačić, Josip Delimanić i Baltazar (Balto) Mikšić te su također birana i četiri vice iudices nobilium.⁶

GRAD OSIJEK

Iako je osnivanjem Virovitičke županije, Virovitica u nazivu nosila sjedište županije, svi važni upravni i pravosudni poslovi obavljali su se u Osijeku, koji i službeno postaje sjedište Županije. Osijek je još od turske okupacije uživao položaj jednog od najvažnijih gradova ovog dijela Europe, upravo zbog njegovog položaja na tromeđi kraljevstva, turskog mosta po kojem je bio poznat diljem Europe te utvrde koja bijaše sagrađena po najmodernijim standardima toga vremena. Kako bi potkrijepili te činjenice, prenosimo pismo jednog mletačkog vojnika kojeg je pisao svojoj supruzi nakon što je Osijek osvojen bez borbe 1687. godine: „*Tako pade mjesto toli znamenito, koje je bilo cilj posljednje vojne, koga nisu mogle osvojiti tolike vojske. Sada to učini mala četa vrlo lako.*“⁷ Važnost Osijeka možemo također vidjeti i u planu obrane Monarhije nakon turskog protunapada 1690. godine vođenim velikim vezirom Mustafom Köprilijem. Nakon što je Mustafa osvojio Beograd i Niš, vojska odlučuje braniti samo Osijek, Siget i Budim, dok ostale utvrde između Drave i Save bivaju srušene sa zemljom kako ih Turci ne bi mogli koristiti.^{8 9}

Za grad Osijek, 18. stoljeće bilo je najteže i najturbulentnije razdoblje u njegovu razvoju. Oslobođenjem grada, Osijek je došao pod vlast Austrijske Monarhije. U gradu je bila smještena vojska sa svojim generalatom i ratnim komesarima za Slavoniju sve dok kralj Leopold I. nije predao organizaciju i upravu Carskoj dvorskoj komori koja je vršila neposrednu upravu u Osijeku sve do 1809. godine.¹⁰ Već 1690. godine grad dobiva municipalno uređenje, tj. gradska uprava na

3 Ibidem, str. 69.

4 Marija Terezija time izvršava obećanje koje je dala hrvatskim izaslanicima na krunidbenom Saboru u Požunu 1741. godine, da će obnoviti istočnoslavonske županije i vratiti ih Hrvatskoj. Vidi Engelsfeld, Neda: *Povijest hrvatske države i prava*, Zagreb, 2002., str. 27.

5 8. prosinca 1745. godine u jednom stanu u osječkoj Tvrđi, skupili su se carsko-kraljevski povjerenici, izaslanici, plemstvo i budući županijski dostojanstvenici, gdje je predsjednik tog izaslanstva, feldmaršal Franjo barun Engelshoffen pročitao kraljevsko imenovanje (litterae collationales) baruna Ljudevita Patačića velikim županom. Vidi Bösendorfer, Josip: *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek, 1910. (Reprint, Vinkovci, 1994.), str. 343.

6 Iudices nobilium bili su redovni suci županije iz redova plemstva.

7 Bösendorfer, Josip: *Crtice iz slavonske povijesti*, op. cit., str. 337.

8 Ibidem, str. 119.

9 Ovime se jasno vidi kako je Osijek bio i vojno središte Slavonije jer su Budim i Siget, kao dvije najvažnije ugarske utvrde, bili duboko u Ugarskoj. Samom srećom i lukavstvom de Croy je uspio obraniti Osijek bez gubitaka od Mustafinog naleta te su odoljeli još nekoliko narednih opsada.

10 Sršan, Stjepan: *Osječki ljetopisi 1686. – 1945.*, Osijek, 1993., str. 8.

čelu sa sudcem i vijećem, a 1698. tvrđava, tj. Nutarnji grad dobiva gradski statut.¹¹ Donjega grada pod Turcima nije bilo, već je nastao doseljavanjem stanovništva krajem 17. stoljeća, tako da još 1704. godine Donji grad postaje samostalna komorska općina, dok Gornji grad nastaje preseljavanjem stanovništva zbog gradnje tvrđave 1692. godine. Na području Novog grada nalazile su se kuće osječkih časnika, a počinje se naseljavati od 1720. godine, no postaje popunjen 1792. godine naseljavanjem Nijemaca iz Banata i Bačke.¹²

Pokušaj ujedinjavanja Osijeka 1746. godine pripao je Mariji Tereziji, no tri komorske općine odbijaju unifikaciju uprave. Dekretom Josipa II. od 2. prosinca 1786. grad se ujedinjuje u jednu cjelinu.¹³

STATUTI VIROVITIČKE ŽUPANIJE

„*Facta, non verba!*“¹⁴

Virovitička je županija na svojim malim (partikularnim) i velikim (generalnim) sjednicama kao i sama Županijska skupština (plemički sastav) donosila odredbe za političko, porezno, urbanizacijsko (po pitanju odnosa, prvenstveno zemljišnih, plemića i podanika i obratno), trgovačko i gospodarstveno te sudbeno područje. Od osnutka Virovitičke županije 1745. godine, pa do 1776. godine, već su bili normirani svi važniji javni poslovi Županije.¹⁵

Upravo u tim statutima možemo naći kako je Virovitička županija na svojoj sjednici 21. svibnja 1776. godine odlučila odrediti cijenu dnevnih plaća radnika¹⁶, kako bi se izbjegle samovolje pojedinih poslodavaca koji su znali zanemarivati prosječne cijene nadnica ili poslova toga vremena te nerijetko radniku platiti manje nego što je zaslužio¹⁷:

Određivanje cijena dnevne plaće radnika	forinti	krajcara ¹⁸
Oranje jednog jutra od 3 mjere sa 6 ili 8 živinčeta	1	30
Drljanje jednog jutra		24
1 žetelac		17
1 skupljač snopova		21
1 kopač kukuruza		17
1 kosac trave ili žitarica		21
1 skupljač sijena		12
1 skupljač kukuruza		10
1 slagač sijena na hrpe i donositelj		18
1 kopač vinograda		18
1 obrezivač vinograda		17
1 vezač vinograda		9
1 skupljač grožđa		7
1 nosač kaca kod berbe grožđa		17

11 Živaković-Kerže, Zlata: *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća*, Osijek, 1996., str. 13.

12 Sršan, loc. cit.

13 Ibidem.

14 Lat. „*Djela, ne riječi!*“

15 Sršan, Stjepan: *Statuti Virovitičke županije 1745. – 1792.*, Osijek, 2008., str. 9.

16 Dnevnicke su se računale od izlaska do zalaska sunca.

17 Sršan, Stjepan: *Statuti Virovitičke županije 1745. – 1792.*, op. cit., str. 61-63.

18 *Novac: 1 imperijal = 1,5 forinte, 1 forinta = 20 groša = 100 novčića do 1780. godine, a poslije do 1876. godine 60 krajcara, te potom opet 100 novčića, 1 krajcar = 1,67 novčića.*

Određivanje cijena dnevne plaće radnika	forinti	krajcara
1 tresać šljiva		12
1 skupljač šljiva ili drugog voća		7
1 kopač u kućnim vrtovima		15
1 krčitelj u zimsko vrijeme		15
1 zidar ili tesar prema milostivoj kraljevskoj odredbi bez razlike		27

Odredba je također određivala svako odstupanje od donesene odluke kao prekršaj. Ukoliko bi radnici tražili više nego što je propisano ili ukoliko bi primili preko propisane tarife u ime dnevne plaće, bili bi prijavljeni poglavarstvenoj osobi. Zbog prijestupa otkriveni krivci bili bi kažnjeni prema okolnostima. Ako bi došlo do situacije da oni koji unajmljuju radnike prekorače doznačenu tarifu kod plaćanja dnevnicе, bili bi novčano kažnjeni za prvi prekršaj s jednostrukom prekomjerno isplaćenom dnevnicom, za drugi put s dvostrukom, a za treći slučaj s trostrukom, s čime se podrazumijeva da svaki radnik plati kaznu u gotovini. Takve novčane kazne stavljane su u blagajnu Županije.¹⁹

Potreba unificiranja dnevnih plaća javila se puno ranije. Jedan od glavnih razloga bilo je pitanje vezanog seljaka, tj. kmeta i njegove plaće nakon što bi odradio godišnju količinu rabota ili tlače.²⁰ To je riješeno Odredbama kod urbarnih stvari na sjednici Županijske skupštine 11. svibnja 1771. godine, gdje je određeno da seljak nije dužan raditi nakon izvršenja urbarijalnog zaduženja, pošto je već dao godišnju količinu rabota. Vlastelinstvo može jedino tražiti dodatnu rabotu samo na svojem području, sukladno Kraljevskoj uredbi, ako bude imalo potrebu tražiti više iznad određene količine. A kako se ne bi tjeralo iznad svoje određene količine izvan vlastelinstva, mjesni suci bi uredili takve zaostatke izvan vlastelinstva. A ako bi veleposjednik ili vlastelinstvo natjerali stanovnike nekog sela, pošto su već dali propisanu količinu, na rad izvan vlastelinstva, u tom bi slučaju onaj koji to naredi, bilo vlastelinstvo ili veleposjednik, bilo dužno isplatiti uobičajenu plaću nadničaru kao drugdje.²¹

Međutim, kao što smo imali mogućnosti vidjeti, Županija je propisala dnevnicе radnicima koji se bave poljskim poslovima, dok su ostale sfere poslova ostale netaknutim. Razlog tomu može se naći upravo u potonjim objašnjenjima vezanim uz feudalno društvo i neslobodnog seljaka te samovolju feudalaca, koja je donošenjem ovog Statuta i dotične odredbe bar donekle regulirala odnose kmeta i veleposjednika.

Ova odredba također je i veliki korak po pitanju nekog začetka prava radnika i „radnoga prava“ toga vremena jer su nakon odluke Županijske skupštine svi radnici bili jednako plaćeni za jednako obavljani posao, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

NAKNADE ZA RAD PREMA (OSTALIM) POSLOVIMA

„*Ora et labora.*“²²

Kao i danas, tako je i u 18. stoljeću svaki dobrovoljni rad bio prikladno plaćen. No, problem se javlja u tome što postoji relativno malo (ili gotovo ništa) zapisa vezanih isključivo uz plaće i

19 Sršan, loc. cit.

20 Kad je seljak podmirio svoju urbarijalnu obvezu besplatnog rada vlastelinstvu, ono ga nije smjelo, po odredbi županije, tjerati da radi izvan njegovog područja. Ako bi se to ipak dogodilo tad su vlastelinstvo ili veleposjednik bili dužni platiti seljaku ne po urbarijalnoj raboti već kao svakom nadničaru.

21 Sršan, op. cit., str. 102. - 103.

22 Lat. „*Moli i radi.*“ Moto sv. Benedikta.

radnice radnika ili kakve druge nagrade, stoga jedini izvori iz kojih možemo crpiti te podatke su zapisi koji se našom tematikom bave samo usputno. Osim nekih slučajnih otkrića, glavni izvori naše teme bili su zapisi katoličkog klera, odnosno kanonske vizitacije Osijeka i okolice te Osječki ljetopisi osječkih redovničkih zajednica i tvrđavskog župnika Turkovića.

ADAMOVIĆEV GOSPODARSKI PRAVILNIK

Adamovićeve *Regulamentum domaniale* (*Gospodarski pravilnik*) iz 1774. godine ili *Kako se gospodarilo na feudalnom dobru* spis je pravila koje je napisao Ivan Kapistran pl. Adamović²³ za upravitelja dobara na njegovom posjedu u Sv. Jeleni. Pravilnik govori o odnosima sa seljacima, dužnostima i obvezama te ostalim pravima i privilegijama, no nama je zanimljiv 27. članak tog pravilnika koji kaže:

„gdi je hiža, koja ima više družine, iz one moveš za penezi kupeljca po 12 krajcara, kosca po 17 krajcara slobodno tak natirati da mu kroz špana penezi napervo vu hižu pošalješ. Ali špan naj dobro gleda, da samca nikad ne tira ili drugoga človeka, koji vu pogibelju svoju žetvu ili drugo imanjiće svoje imade.“²⁴

Zanimljivo je kako je Pravilnik pisan na kajkavštini, iako je Adamović bio rođeni štokavac - ikavac, upravo iz razloga što mu je upravitelj posjeda bio kajkavac, tako da je došlo do smiješne mješavine ikavske kajkavštine ili kajkavske ikavštine samo kako bi mu upravitelj što bolje shvatio njegove ideje te ih onda i provodio.

Bez obzira na dijalekt kojim je Adamovićeve pravilnik pisan, donosi nam neke zanimljivosti vezane uz plaće radnika istovjetne onim u kasnije donesenom statutu Virovitičke županije. Spominju se plaće za *kupeljca*, tj. skupljača sijena od 12 krajcara i *kosca*, tj. žeteoca od 17 krajcara, što je cijena identična prethodno prikazanom cjeniku. Ovdje imamo priliku vidjeti da su tarife *de facto* u praksi već bile određene, no budući da se radi o samo dvije godine razmaka između Gospodarskog pravilnika i odredbi Virovitičke županije, a isto tako postoji činjenica da su tu po srijedi najčešći poslovi, velika je mogućnost da je cijena dnevnice za tu vrstu posla već bila relativno ujednačena.

23 Ivan Kapistran rodio se u Pečuhu 21. listopada 1726. godine gdje je završio osnovnu i srednju školu. Ne zna se gdje je studirao, no završio je pravo te kao takav dobiva posao u Virovitičkoj županiji, a 1754. godine postaje njezin veliki bilježnik. Ivan je bio odličan administrativni činovnik, što se moglo vidjeti kod donošenja i provođenja slavenskog urbara (1754.), čime je diobom kmetskih sesija zapravo proveo terezijanski slavenski urbar u praksi. Taj rad priznaje se na dvoru te 28. lipnja 1762. postaje kraljevski savjetnik. Od 1758. do 1765. godine vrši dužnost redovnog podžupana. Kao notar i podžupan, Adamović je županijski poslanik na hrvatskom i zajedničkom saboru. Kao podžupan, sklonost dvora stekao je time što je redovito znao opremati vojne regrute i živežne namirnice za vojsku, a kraljici je to bilo potrebno u ratu s pruskim kraljem Fridrikom II. U znak zahvalnosti, kraljevskom diplomom od 23. ožujka 1765. godine Marija Terezija mu je podijelila donaciju na komorsko dobro Čepin, za koje je komori isplatio 26.000 forinti. Nakon što je postao veleposjednik, odrekao se županijske službe te se posvetio upravljanju svojih dobara. Kao veleposjednik preuzeo je i kupio nekoliko posjeda te postao jedan od najbogatijih slavenskih zemljoposjednika. Bavio se raznovrsnim poslovima, prvi je prokušao metodu suhog močenja konoplje, podigao je u Čepinu 1785. godine prvu užarenicu. Gotovu robu je preko Tirola izvezio u Amsterdam, gdje su je kupovali brodograditelji i brodovlasnici. Svojim dobrima Ivan je upravljao do 1800. godine, kada se povlači, oporučno ostavlja imanja svojim sinovima te vrijeme provodi naizmjernim boravkom u Osijeku, Čepinu i Varaždinu, gdje je imao kuće. Ivan umire u 82. godini života, 4. prosinca 1808. godine u Čepinu. Vidi Bösendorfer, Josip: *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., str. 207. – 208.

24 Ibidem, str. 231.

GRADSKI KRVNIK

Grad Osijek imao je i svoga službenog krvnika. Vrlo ugledno i poštovano zanimanje toga vremena, krvnik je profesionalno odrađivao poslove izvršenja smrtne kazne. Županija je imala pravo osuditi na smrt.²⁵ Osuđenima na smrt nudio se katolički svećenik (priznata vjera) da se pomire s Bogom i steknu snage za izvršenje smrtne osude.²⁶ Prvi krvnik (*licitor, executor, vindex iudiciae, carnifex, minister iustitiae*) bio je Karlo Tišler, koji je već 1747. ostavio službu. Plaća mu je bila 130 forinti, a od 1740. godine 150 forinti. Ovaj je službenik osobito prvih godina imao mnogo posla, s obzirom na to da je smrtna kazna vrlo često bila dosuđivana. Sam kraljevski povjerenik Aleksandar Patačić prošavši 1747. Slavoniju, govori u svome izvješću dvorskoj kancelariji da je baš instituciji krvnika zahvaliti da je ponestalo hajduka.²⁷

Krvnikov posao bio je u toliko mjeri da mu je oružje po više puta otupilo i trebalo je nabaviti novo. Osječki majstori i zanatlije nisu željeli sudjelovati u popravcima oruđa kojima se izvršavala kazna i tortura, tako da su popravke vršili Cigani, čije dokaze nalazimo u županijskom arhivu, na računima koje je Županija isplatila Ciganima za popravke alata.

Pregled jednog takvog računa:

Ciganima (<i>Pharaonites</i>), koji su popravili razna mučila isplaćeno je	7 for.	88 ½ novčića
za novo uže za vješanje	3 for.	25 novčića
za koleso	7 for.	
za okovanje istoga	7 for.	25 novčića
za sjekiru	1 for.	
za kliješta	- for.	10 novčića ²⁸

Račun Virovitičke županije pokazuje naknade Ciganima koje je isplatila za popravak opreme za mučenje. Usporedno s ostalim prikazanim poslovima i njihovim naknadama, ove se isplate mogu pokazati vrlo visokim, no ovdje treba uzeti u obzir nekoliko stvari - da se ovdje ne radi o dnevnom poslu, kao i činjenica da se radi o nečasnim poslovima koje ostali majstori nisu željeli raditi te da su Cigani prilikom popravljanja određenih mučila koristili i neke svoje materijale i alate.

KANONSKE VIZITACIJE

Kanonska vizitacija je biskupov pregled, tj. inspekcija župa unutar biskupije, gdje biskupov vizitator skuplja sve dostupne podatke o župi i ocjenjuje njezinu ulogu i rad unutar biskupije.

25 Smrtna kaznu bila je, među ostalim, propisima za: dolozno ubojstvo, izlaganje djeteta (ako je dijete umrlo), ubojstvo djeteta, pobačaj, zlostavljanje i ranjavanje roditelja, silovanje, običnu krađu, razbojstvo, palež, preljub supruge, bigamiju, incest, spolno općenje sa životinjom itd. Vidi Bayer, Vladimir: *Kazna batina u kontinentalnoj Hrvatskoj*, str. 34.

26 Ako bi pravoslavac bio osuđen na smrt, najprije ga je pohodio katolički svećenik; no ako se osuđenik pokazao tvrdokornim i nije želio prijeći na katolicizam, tek onda ga je mogao pohoditi pravoslavni svećenik. Na samo stratište pratio ga je katolički svećenik. Ako ne bi ni tada prešao na katolicizam, tek bi ga na stratištu dočekivao pravoslavni svećenik, koji bi nakon obavljene smrtne kazne narodu održao propovijed. Vidi Bösendorfer, Josip: *Crtice iz slavenske povijesti*, op. cit., str. 350.

27 Ibidem, str. 345.

28 Ibidem.

Prva sačuvana vizitacija Osijeka potječe iz 1732. godine, a jedina vizitacija Osijeka iz 18. stoljeća u kojoj se spominju nama relevantni podaci potječe iz 1761. godine. Budući da Osijek tada još nije bio ujedinjen, vizitacije su se obavljale za svaku odvojenu cjelinu (župu) posebno – Tvrđu, Donji te Gornji grad.

Prva vizitacija je Tvrđe, gdje pod rubrikom „O služiteljima crkve“ nalazimo zapis:

„1. U ovom mjestu postoji učitelj Franjo Klucho star 31 godinu, poštenog života i dobrog vladanja, dobro poučen u temeljima vjere koju iznosi djeci. Njima ne predaje samo osnove čitanja već i kršćanski nauk te bdije nad njihovim vladanjem i tako udovoljava svojoj dužnosti. Orguljaš, pjevač (kantor) i župni crkvenjak ne postoji, jer te dužnosti vrše sluge Družbe i od nje primaju nagradu i uzdržavanje. Od njih, vršeći službu orguljaša i pjevača, primaju od pisanja cedulja za objavljivanje 17 krajcara, od sprovoda 30 kr., od pjevanog rekvijema 1 for. A vršeći poslove crkvenjaka primaju od vjenčanja 17 kr., od uvoda 7 kr., od koleda (blagoslov kuća) preporučuju se darežljivosti ljudi.

2. Svi ovi imaju dobar odnos prema župniku.

3. Učitelj ima u gradskoj kući jednu prostoriju dosta prostranu gdje se drži i škola, koju gradska općina uzdržava i popravlja.

4. Učitelj ima od grada godišnju plaću 24 for. a od pouke djece dobije oko 13 for.“²⁹

Ovdje imamo priliku vidjeti nagrade koje je dobivalo crkveno osoblje te služitelji koji su radili poslove vezane uz crkvu i poslove pomoći župi ili župniku. No, ovdje imamo priliku vidjeti i plaću učitelja, koji između ostaloga predaje i vjeronauk. Prema četvrtom stavku ovog zapisa, učitelj ima godišnju plaću od grada u iznosu od 24 forinte te još 13 forinti od poduke djece, što bi sveukupno iznosilo svega 37 forinti, a što bi bila relativno mala godišnja plaća usporedivši je sa svim ostalim plaćama koje smo do sada obradili.

Vizitacija Donjega grada detaljnije nam donosi neku raspodjelu novaca crkvenim služiteljima: „3. Njemački učitelj, koji je ujedno i orguljaš i pjevač, ima svoj poseban stančić od 2 sobe u bijednom stanju, jer ga nemarno uzdržava i popravlja gradska općina. Hrvatski pak učitelj, koji je i crkvenjak, ima u gradskoj kući doznačenu 1 sobu za školu i stanovanje.

4. Njihovi prihodi i sredstva za život sastoje se u tome, što njemački učitelj kao orguljaš i pjevač ima od crkve godišnje 25 for. a kao upravitelj škole od općine 8 for., zatim od dječaka koji uče čitati tjedno od svakog po 3 kr., a od onih koji uče pisati 4 kr., te od onih koje vježba u računanju 6 kr. Nadalje od sprovoda svojih sunarodnjaka ima 7 kr., od krštenja 4, od uvoda 3, od orgulja pod rekvijemom 30 kr., od objavljivanja cedulja 7 kr., od vjenčanja 17 kr. te konačno od zvonjenja svih zvona kroz četvrt sata 12 kr., od 4 zvona 9,5 kr., od 3 zvona 4,5 kr., od 2 zvona 3 kr., a od jednog zvona 1,5 križar, te od kolede kod Nijemaca oko 6 for. A hrvatski učitelj, koji je i crkvenjak, ima od općine 8 for., a kao crkvenjak od crkve 18 for., od pouke djece, od stole za Hrvate i od zvonjenja podjednako kao i njemački. A od kolede kod Hrvata dobije oko 17 for.

5. Ovdje postoji i učitelj grčkog nesjedinjenog obreda (pravoslavni), koji ima svoj zaseban stan u dobrom stanju, koji uzdržava i popravlja njegova općina. Njegovi prihodi i sredstva za život su slijedeći: od svoje općine ima stalnih 60 for. tako da domaću djecu badava poučava u čitanju. Od poučavanja pak strane djece slobodno mu je uzeti pristojbu. Od pojedinog zvonjenja za sprovod ima 7 kr., a ako prati sprovod još dobije 17 krajcara.“³⁰

29 Sršan, Stjepan: *Kanonske vizitacij, knjiga V, Osijek i okolica 1732. – 1833.*, Osijek, 2007., str. 41.

30 Ibidem, str. 51.

Kao što vidimo u Donjem gradu imamo tri učitelja, dva katolička i jednog pravoslavnog, odnosno Nijemca, Hrvata i Srbina. Njemački učitelj u crkvi radi i kao orguljaš te pjevač i za to dobiva godišnju plaću od 25 forinti, a kao upravitelj škole općina ga financira s dodatnih 8 forinti. Uz ukupnu godišnju plaću od 33 forinte, dodatnu zaradu također ostvaruje i u crkvi te izvan nje, što možemo pretpostaviti da mu se ukupna godišnja primanja tim poslovima udvostručuju. Hrvatski učitelj ima plaću od općine kao i njemački, 8 forinti, od poslova crkve dobiva dodatnih 18 forinti, a od kolede dobije još 17 forinti. Zbrojivši ta primanja, hrvatski učitelj ima godišnja primanja u iznosu od 43 forinte, još uvijek nedovoljan iznos za samostalan život isključivo od tih primanja. Naposljetku, pravoslavni učitelj od općine dobiva stalnih 60 forinti plaće, uzmemo li u obzir još neke dodatne poslove na koje ima pravo te poslove crkve, moguće je da mu se primanja podignu za četvrtinu ili možda čak i trećinu.

Posljednja preostala vizitacija iz 1761. godine je vizitacija Gornjega grada:

„3. Učitelj i crkvenjak imaju svoje vlastite stanove, jer je općina koja im je dužna dati, odviše spora da im doznači stanove.

4. Njihovi prihodi i sredstva za život sastoje se u tome da učitelj kao orguljaš i pjevač ima od općine 30 for., od djece koja uče čitati tjedno po 3 kr., a koji ujedno uče i pisati 4 kr., od sprovoda djece 9 kr., a odraslog 18 kr., od orgulja pod rekvijemom 30 kr., iz kolede (blagoslova kuća) dobije ukupno 5 for. A crkvenjak ima od gradske općine 24 for., od krštenja 7 kr., od uvoda porodilje 3 kr., od zvonjenja svim zvonima 15 kr., od 3 zvona 10 kr., a s 2 zvona 7 kr., od pjevanog rekvijema 7 kr., od vjenčanja 17 kr., a iz kolede skupi 5 for. te iz škrabice što skuplja milostinju ima 5 for.“³¹

Učitelj ovdje od općine dobiva nešto veću svotu novca za svoje usluge učitelja kao orguljaša i pjevača u iznosu od 30 forinti.³² Osim „instrukcija“ koje drži djeci, važna stavka je i prihod od koleda u iznosu od 5 forinta, koji je u Gornjem gradu gotovo tri puta manji nego u Donjem gradu. Plaća crkvenjaka od gradske općine penje se na 24 forinte, dok od koleda također ima 5 forinti kao i učitelj te dodatnih 5 forinti iz škrabice zbog skupljanja milostinje. Zbrojivši primanja učitelja i crkvenjaka, možemo vidjeti da su imali gotovo jednaka primanja.

OSJEČKI LJETOPISI

Ljetopisi redovnika ovoga grada vječni su i neiscrpní izvor podataka i informacija od kraja 17. stoljeća pa do polovice 20. stoljeća vezanih uz povijest, ali i događanja te život građana toga vremena.

FRANJEVAČKI LJETOPIS

Prvi relevantni zapis franjevačkog samostana potječe iz 1750. godine:

„13. IV. Gvardijan je načinio sporazum s tvrđavskim kirurgom Ivanom Cammererom za šišanje braće kroz cijelu godinu za 13 forinti i 16 novčića, i to tako da svakih 14 dana šiša krunu i bradu, a svakih 8 dana da jedanput šiša bradu svećenika, a dvaput nedjeljno bradu superiora.“³³

³¹ Ibidem, str. 61.

³² Plaća učitelja koje mu daje općina različita je nego u Donjem gradu ili Tvrđi, što je primjer kako su ti dijelovi grada imali različite uprave te donosili različite odluke.

³³ Sršan, Stjepan: *Osječki ljetopisi*, op. cit., str. 33.

Iz priloženog vidimo kako franjevci postižu dogovor, odnosno sporazum s tvrđavskim kirurgom³⁴ koji se obvezao šišati i brijati braću redovnike određenim terminima tijekom cijele godine po cijeni od 13 forinti i 16 novčića. Franjevački samostan je u to vrijeme imao između 25 i 35 redovnika, pa nije sigurno je li mu se taj posao isplatio.

„24. IV. Gvardijan je dobrotom superiora primio u službu dvojicu sluga; jednoga koji će se brinuti za konje, imenom Stjepan Lintner, rođenog u Kaniži, za 23 for. i 1 par cipela ukoliko se bude dobro vladao, a drugoga koji će brinuti za 2 konja, imenom Đuro Kostell, iz Stenjeveca kod Zagreba, za 17 for. na godinu dana i to od gore spomenutog dana do blagdana Sv. Jurja 24. IV.“³⁵

Nekoliko dana kasnije, franjevci, tj. njihov gvardijan, primaju u službu dvojicu slugu koji će se brinuti za konje. Stjepan je očito bio zadužen za veći broj konja budući da mu je plaća (godišnja) iznosila 23 forinte te 1 par cipela, ukoliko bi se dobro vladao, dok je Đuro bio zadužen za samo dva konja te vjerojatno zbog toga razloga i ima manju plaću koja iznosi 17 forinti na godinu.

Sljedeći zapis potječe iz 1786. godine i daje nam prikaz plaće župnika:

„16. IX. O. Antun Perecky, prof. teologije, postavljen je dekretom Visokog ratnog vijeća za župnika Sv. Roka u Petrovaradinu s plaćom od 300 for.“³⁶

Imenovanje oca Antuna Pereckog župnikom petrovaradinske župe od strane Visokog ratnog vijeća vjerojatno je pridonijelo nešto većom plaćom, prije svega zbog vojske i zapovjedništva stacioniranog u Petrovaradinu, odnosno upravo zbog toga prilično velike župe kojom treba upravljati.

Naredni zapisi datiraju iz 1788. godine:

„23. VI. P. Bartol Čordašić, vikar ovoga samostana, otišao je u Novi Sad u vojnu bolnicu na posao s mjesečnom plaćom od 28 for.“³⁷

Pater Čordašić pozvan je službovati u vojnoj bolnici u Novom Sadu za mjesečnu naknadu u iznosu od 28 forinti. Budući da je upitno koliko dugo će u bolnici raditi, ovaj put plaća je izrečena u mjesečnom iznosu, a vrlo je visoka usporedno s ostalim primanjima prikazanim do sada.

„09. VII. Stjepan Janičić je napunivši 10 godina profesure u ovoj kralj. gimnaziji otišao u Raču upravljati župom, s plaćom od 230 for.“³⁸

Još jedan primjer župničke plaće koja je iznosila uglavnom nekoliko stotina forinti. Posao upravljanja župom bilo je pitanje časti, a ne novca, tako da su postojali natječaji kako bi se dobilo mjesto župnika neke župe.

Zadnji zapis otaca franjevacu vezan uz naše područje istraživanja datira iz 1789. godine, dana 4. siječnja, početka godine, kada su zapisivali osnovne podatke o samostanu:

„Svećenici koji službuju vani: Andrija Blažević, upravitelj u Dalju, Eugen Esterhamer, upravitelj u Bilju, Stjepan Lipljanić, kapelan kod Đure Vrečaja, župnika u Brođancima za 50 for. godišnje plaće, Kazimir Žirković, kapelan kod g. Domaćinovića, vicearhidakona i župnika u Petrijevcima za 50 for. godišnje, Alojz Kraus, kapelan kod logora u Gornjem gradu kod g. Nikole Milašina, Ignacije Fries, kapelan u vojnoj bolnici u Rumi, sada Hernjaje, Bernard Makaj, kapelan u vojnoj bolnici u Bilju, inače u Cerniku, sad u Požegi.“³⁹

34 Kirurg u to vrijeme nije značio isto što i kirurg u današnjem smislu riječi. Tadašnji kirurg bavio se poslovima koji su se bazirali na higijeni i nekoj jednostavnijoj vrsti medicine – šišanje, brijanje, vadenje zubi, lakši medicinski zahvati i sl.

35 Sršan, Stjepan: *Osječki ljetopisi*, loc. cit.

36 Ibidem, str. 108.

37 Ibidem, str. 111.

38 Ibidem.

39 Ibidem, str. 112.

Plaće od 50 forinti za upravljanje župom naizgled su nerazumno manje od ostalih župnika, također franjevac, koji su dobili župe npr. u Petrovaradinu. Međutim sela poput Brođanaca i Petrijevaca u to su vrijeme bila jako mala i zahtijevala su puno manju djelatnost i aktivnost župnika nego ove župe u važnijim i većim gradovima.

ISUSOVAČKI LJETOPIS

Kronike Družbe Isusove, inače relativno kratke, samo u nekoliko navrata spominju plaće i plaćanje za određene djelatnosti. Prvi zapis potječe iz 1764. godine:

*„20. X. P. Marek i Manner su otišli u Požegu, prvi za profesora, a drugi za superiora. Odvezli su se kolima za 6 forinti.“*⁴⁰

Ovdje imamo rijetku priliku vidjeti troškove prijevoza toga vremena. Relacija Osijek – Požega patera Mareka i Mannera koštala je 6 forinti. Relativno visok trošak s obzirom na jednostavnost prijevoza i plaće toga vremena.

Posljednji zapis otaca isusovaca potječe iz naredne, 1765. godine:

*„01. XII. Nedjelja. U 10 sati služba za zlatare po prvi puta uvedena na ovaj dan. Platili su 1 for. i 30 krajcara, a orguljaš je dobio 30 krajcara.“*⁴¹

Te nedjelje održana je sv. misa za zlatare u iznosu od 1 forinte i 30 krajcara, dok je orguljaš dobio 30 krajcara za svoje sviranje. Cijena od 30 krajcara za orguljaša standardna je te jednaka onim podacima iz Kanonskih vizitacija od 1761. godine.

TURKOVIČEV LJETOPIS

Ljetopis Antuna Josipa Turkovića najdetaljniji je i najpotpuniji ljetopis zbirke. Župnik tvrđavske župe sv. Mihaela detaljno je vodio sve zapise, no nažalost, djelovao je na prijelazu stoljeća, tako da možemo koristiti samo nekoliko zapisa napisanih prije devetnaestoga stoljeća. Prvi zapis potječe iz 1798., a drugi iz 1799. godine:

*„01. IX. Subota. Našao sam župni alod (posjed) u Donjem gradu u Osijeku pokraj Kapele sv. Marije Snježne u veoma lošem stanju. 12 kuća je skoro, da tako kažem, bilo bez krova, spremište za burad bijaše sasvim bez krova, a ograde sa strane kapele nije bilo. Ništa nije ostalo od spremišta za žito. Tako sam 1. IX. za novi krov kuće isplatio tesaru Rudolfu 77,48 forinti.“*⁴²

Župnik Turković opisuje stanje na župnom posjedu u vrijeme kad je tek imenovan tvrđavskim župnikom te počinje s popravcima i obnovom posjeda. Za obnovu krova kuće isplatio je lokalnom tesaru iznos od 77,48 forinti. Teško je pretpostaviti o kakvoj se kući radi te koliko su bili zahtjevni radovi na krovu, no svota od 77 forinti vrlo je visoka ako pretpostavimo da mu je godišnja plaća iznosila približno onoj u Petrovaradinu, znači oko 300 forinti.

„07. VI. U petak se pod krov smjestio kapetan Helczl. On je bio na ručku zajedno sa zidarskim i tatarskim majstorima koji popravljaju i obnavljaju cijeli župni dvor po rješenju Visoke komore. Danas sam

40 Ibidem, str. 236.

41 Ibidem, str. 245.

42 Ibidem, str. 261.

se s njima pogodio da pokriju pobočnu stranu u gornjem hodniku daskama za 45 forinti — o mom vlastitom trošku.“⁴³

Obnova župnog dvora je vjerojatno iznosila jako puno novca, budući da je župnik Turković dao 45 forinti vlastitog novca samo za pokrivanje bočne strane hodnika daskama. Nažalost, ostali zapisi Josipa Antuna Turkovića potpadaju pod 19. stoljeće i ne možemo ih upotrijebiti za potrebe ovoga rada.

KAPUCINSKI LJETOPIS

Zadnji ljetopis iz ove zbirke, iako kronološki najdulji, neopsežan je i okviran. Zapisi se baziraju na godinama, vrlo rijetko na datumima i vrlo rijetko se po godinama nalazi više od jednog zapisa. Nama najvažniji zapis potječe iz 1762. godine:

„U svibnju je u samostanu završen zdenac. Voda je dovedena jarcima od pečene gline koje je napravio donjogradski lončar, a hvat (1,9) m je stajao 2 for. Dovedena je u kuhinju i do praonice u dužini 24 hvata. Lončar je za pečenje cijevi za jarak u dužini od 20 hvata primio 40 for. a za svoj rad nije ništa tražio, osim što je tih dana s nama jeo. Također su izgrađena nova vrata i dio štale do ograde.“⁴⁴

Oci kapucini plaćaju donjogradskog lončara za izradu cijevi od pečene gline kako bi samostan bio opskrbljen sustavom vodovoda. Lončar je izradio cijevi u dužini od 38 metara te za svoj rad bio nagrađen s 40 forinti.

MJESTA OSJEČKOG KOTARA

Tadašnje županije bile su podijeljene na okruge, a okruzi na kotareve. Prema popisu kotara Osijek iz 1786. godine, osječki kotar sastojao se od sljedećih mjesta: Gornji grad Osijek, Nutarnji grad Osijek, Donji grad Osijek, selo Sarvaš, selo Bijelo Brdo, selo Aljmaš, selo Erdut, gradić Dalj, selo Borovo, selo Tenja, selo Laslovo, selo Koprivna, selo Hrastin, selo Dopsin, selo Čepin, selo Mađarska Retfala, selo Njemačka Retfala i selo Kravice. Popis toga kotara obuhvaćao je i plaće određenih mjesnih službenika (prvenstveno su to suci, bilježnici, učitelji, a možemo reći i primalja) pa imamo mogućnost prikazati kakve su i kolike naknade za rad bile spomenute godine.

Kako Osijek tada još nije bio ujedinjen, navode se njegova tri odvojena dijela. Tako za Gornji grad možemo uvidjeti kako je plaća učitelja bila 194 forinte u gotovini te osim toga i 10 hvata drva.⁴⁵ S druge strane u Donjem gradu bila su dva (tri) učitelja – katolički i pravoslavni, budući da je omjer katolički i pravoslavnih stanovnika bio otprilike 2:1. Katoličkog učitelja plaćali su u gotovini 75 forinti, no kako je vršio i službu sakristana i orguljaša, za to je dobivao još 30 forinti te 50 forinti. Katoličkom učitelju se tako plaća podigla na 155 forinti godišnje. Učitelju pak grčkog nesjedinjenog obreda (kako su nazivali pravoslavlje), koji je poučavao samo u 1. razredu, plaćali su 100 forinti, dok su drugom učitelju, koji je poučavao u 2. razredu, plaćali 200 forinti.⁴⁶ Stanje u Nutarnjem gradu (Tvrđi) bilo je nešto unikatnije od ostalih mjesta ovoga kotara. Naime, kako je

43 Ibidem, str. 263.

44 Ibidem, str. 324.

45 Sršan, Stjepan: *Kotar Osijek 1786. godine*, Osijek, 2002., str. 86.

46 Ibidem, str. 144.

u Tvrđi bio franjevački samostan, zapis kaže: „*Mladež poučavaju franjevci i to 4 učitelja u 4 razreda, no postoji i svjetovni učitelj s plaćom od 150 forinti.*“⁴⁷

Što se ostalih mjesta tiče, učiteljske plaće u razmjernu njihovu poslu i broju stanovnika toga mjesta, što je vjerojatno utjecalo i na sam život učitelja, budući da je upitno kako je mogao živjeti od niskih primanja u manjim mjestima. Sličnim principima isplaćivane su plaće i ostalim službenicima. Tako možemo vidjeti kako u Sarvašu učitelja plaćaju u gotovini 40 forinti, a u naravi dobije 20 mjera pšenice i potrebna ogrjevna drva. Također i obavlja dužnost bilježnika.⁴⁸ U Bijelom Brdu učitelj prima plaću od 40 forinti u gotovini te 10 hvati drva.⁴⁹ Učitelj u Aljmašu prima plaću od 20 forinti, a u naravi dobije još i 21 mjeru pšenice.⁵⁰ Aljmaški učitelj također obavlja i poslove bilježnika, što nije neobično u manjim mjestima da jedna učena osoba obavlja više dužnosti. Za selo Erdut nema podataka o učiteljskoj plaći, no već u Dalju spominje se učiteljska plaća u iznosu od 150 forinti.⁵¹ U Borovu, učiteljska plaća je 100 forinti,⁵² dok je ista plaća za učitelja i u Tenji, s tim da tenjski dobiva još u naravi i 11 mjera pšenice.⁵³ Uz plaću od 20 forinti, učitelj iz Laslava još dobiva i 10 hvati drva. U spomenutom mjestu učitelj također obavlja i poslove bilježnika.⁵⁴ U selu Koprivna nema podatka o učitelju i njegovoj plaći, dok u selu Hrastin učitelja, koji je ujedno i bilježnik, plaćaju s 90 forinti.⁵⁵ U Dopsinu bilježnik, koji je ujedno i učitelj, prima u gotovini 35 forinti te dobiva još 8 hvati drva i od svakog oženjenog para 9 funti brašna.⁵⁶ Čepinski učitelj ima plaću 100 forinti u gotovini te također dobiva u naravi 15 mjera pšenice i 5 hvati drva.⁵⁷ U Mađarskoj Retfali bilježnik, koji je i učitelj, dobiva u gotovini 30 forinti i još 40 mjera pšenice, 24 mjere kukuruza i 12 hvati drva.⁵⁸ U mjestu Njemačka Retfala te Kravice vrijedi stanje kao i u Mađarskoj Retfali.

Iz navedenog stanja možemo vidjeti kako je vjerojatno veličina mjesta u kojoj se učitelj nalazio, kao i broj djece i mladih koje je podučavao imalo izravnog utjecaja i na njihova primanja. Slična, ili bolje rečeno gotovo identična slika s obzirom na proporcionalnost veličine mjesta i plaća možemo zamijetiti i kod ostalih službenika, u ovom slučaju sudaca i bilježnika. Ako uzmemo grad Osijek i njegova tri dijela stanje je relativno slično. U Gornjem gradu postoji šest zaprisegnutih osoba od kojih svaka prima 50 forinti kao plaću, a sudac 150 forinti te bilježnik (notar) 200 forinti. Svi oni stoje na raspolaganju sucu te izvršavaju njegove odredbe.⁵⁹ U Nutarnjem gradu radi jedan sudac s plaćom od 100 forinti, četiri zaprisegnuta člana s plaćom od 40 forinti te dva zaprisegnuta člana s plaćom od 9 forinti. Bilježnik ima plaću od 150 forinti te besplatan stan.⁶⁰ U Donjem pak gradu sudac ima 114 forinti plaće te uz njega postoje i šest zaprisegnu-

47 Ibidem, str. 109.

48 Ibidem, str. 149.

49 Ibidem, str. 152.

50 Ibidem, str. 157.

51 Ibidem, str. 167.

52 Ibidem, str. 172.

53 Ibidem, str. 176.

54 Ibidem, str. 182.

55 Ibidem, str. 190.

56 Ibidem, str. 194.

57 Ibidem, str. 198.

58 Ibidem, str. 201.

59 Ibidem, str. 87.

60 Ibidem, str. 108.

tih osoba, svaka s plaćom od 40 forinti. Bilježnik prema pogodbi ima 200 forinti godišnje plaće i 6 hvati drva.⁶¹

S obzirom na to da je stanje u tri osječka grada podjednako, situacija u selu je malo drukčija, što ćemo imati vidjeti u nastavku. U selu Sarvaš postoji sudac, s plaćom od 20 forinti te dva zaprisegnuta člana bez plaće.⁶² U Bijelom Brdu sudac ima plaću od 36 forinti, dok bilježnik ima 40 forinti.⁶³ Aljmaški sudac ima 20 forinti godišnje plaće.⁶⁴ U Erdutu se nalazi jedan sudac s plaćom od 20 forinti, bilježnika plaćaju također 20 forinti. Prisežnici nisu plaćeni.⁶⁵ U Dalju je stanje nešto drukčije. Suca plaćaju 50 forinti, a svaki zaprisegnuti član (njih dvoje) po 20 forinti. Bilježnik ima plaću 40 forinti.⁶⁶ U Borovu imaju suca s plaćom od 30 forinti te jednog zaprisegnutog člana s plaćom od 15 forinti. Bilježnika plaćaju 30 forinti.⁶⁷ Stanovnici Tenja suca plaćaju 20 forinti kao i dva zaprisegnuta člana, svakog s plaćom od 10 forinti. Imaju i podsuca kojeg plaćaju 20 forinti, dok mjesnog bilježnika plaćaju 40 forinti i još 50 mjera pšenice u naravi.⁶⁸ U Laslovu imaju suca kojeg plaćaju 10 forinti i jednog zaprisegnutog člana bez plaće.⁶⁹ U Koprivni imaju suca s plaćom od 10 forinti, a bilježnika plaćaju 7 forinti.⁷⁰ U selima Hrastinu i Dopsinu situacija je identična. Oba sela imaju jednog suca s plaćom od 10 forinti, kao i jednog zaprisegnutog člana bez plaće.⁷¹ Mještani Čepina imaju suca s plaćom od 30 forinti i dva zaprisegnuta člana, svaki s plaćom od 3 forinte.⁷² U Mađarskoj Retfali suca plaćaju 25 forinti, dva zaprisegnuta člana su bez plaće,⁷³ dok u Njemačkoj Retfali suca plaćaju 25 forinti te imaju tri zaprisegnuta člana bez plaće.⁷⁴ Selo Krvavice imaju suca s plaćom od 2 forinte te dva zaprisegnuta člana bez plaće.⁷⁵

Zadnji oblik radnog odnosa kojeg su popisivali bila je služba primalje. Ponegdje ćemo naći i vidjeti kako joj plaćaju redovnu plaću u određenoj visini, dok ćemo negdje zateći kako joj plaća nije bila definirana, pa je dobivala doslovno koliko bi joj netko dao, ponekad samo i ručak. Primalju nisu imala sva mjesta, a po pitanju plaća u ovom poslu postoje najveće razlike. U Gornjem gradu primalja služi građanima te ju obično plaćaju jedni 17 krajcara, a drugi 1 forintu pa i više.⁷⁶ U Nutarnjem gradu plaća primalje je najviša od svih i iznosi 50 forinti.⁷⁷ U Donjem gradu situacija je kao i u Gornjem, primalji općenito plaćaju 17 krajcara, a neki domaćini čak i 1 forintu.⁷⁸ U selu

61 Ibidem, str. 145.
 62 Ibidem, str. 150.
 63 Ibidem, str. 154.
 64 Ibidem, str. 159.
 65 Ibidem, str. 164.
 66 Ibidem, str. 169.
 67 Ibidem, str. 174.
 68 Ibidem, str. 178.
 69 Ibidem, str. 182.
 70 Ibidem, str. 186.
 71 Ibidem, str. 190. i 194.
 72 Ibidem, str. 198.
 73 Ibidem, str. 201.
 74 Ibidem, str. 205.
 75 Ibidem, str. 207.
 76 Ibidem, str. 87.
 77 Ibidem, str. 109.
 78 Ibidem, str. 145.

Sarvašu primalju obično plaćaju 17 krajcara,⁷⁹ dok je u Dalju, koji je ipak nešto veće mjesto, primalju plaćaju 7 krajcara.⁸⁰ Stanovnici Laslova primalju plaćaju 12 krajcara.⁸¹ Mještani Koprivne primalji ne plaćaju u novcu, već joj daju samo ručak i večeru.⁸² U Hrastinu, kao i ranije spomenutom Laslovu, primalji plaćaju 12 krajcara.⁸³ Zadnje mjesto na našem popisu koje spominje primalju, Čepin, ne plaća joj ništa, već kad se pojavi dobije ručak.⁸⁴

Kao što smo napomenuli, najveći srazmjer plaća upravo se najbolje očitava kod primalja. Dok su neke uživale godišnju plaću od 50 forinti, u drugim mjestima kotara, pa čak i onim većim, primalje su dobivale samo ručak i(li) večeru.

ZAKLJUČAK

Razdoblje 18. stoljeća za grad Osijek bilo je teško, ali ujedno i sretno vrijeme. Oslobođenjem Osijeka 1687. godine, nakon 161 godine turske vladavine, uvodi Osijek u novo vrijeme, vrijeme relativnog mira i ubrzanog napretka. Do uspostave slavonskih županija 1745. godine, stanje na ovim područjima bilo je vrlo teško i neugodno jer je Slavonijom upravljala Komora, koja nije štedjela radnu snagu za vojne poslove, kao ni materijalna davanja koja su im stanovnici bili prisiljeni davati koliko god visoka bila. No, uspostavom Virovitičke županije te Osijekom na njezinom čelu, grad je drastično počeo napredovati u svakom pogledu. Razvija se obrt, trgovina, kultura, promet, infrastruktura, broj stanovnika se naglo povećava te Osijek ubrzo postaje (i dugo vremena ostaje) najveći grad Hrvatske.

Razvitkom gospodarstva grada i županije, dolazi do mnogobrojnih poslova za seljaštvo i građanstvo. Doseljenici iz svih dijelova Monarhije dolaze u Osijek u potrazi za srećom i novim životom te se počinju baviti mnogim zanimanjima i poslovima kako bi podmirili potrebe brzorastućega grada. Na žalost, vođenje evidencije zaposlenika i njihovih plaća nije bilo tako mnogo kao danas, a ono što je zapisano, izgubljeno je u ovih nekoliko stoljeća koja su uslijedila, tako da smo bili u mogućnosti prikazati samo značajnije plaće i naknade za rad osoba koje su sudjelovale i radile za organizacije koje su postojane i pragmatične, poput Crkve ili Grada, tako da nije čudno da upravo većina podataka koje smo našli potječu iz zapisa povezanih s njima.

Život u ono vrijeme nije bio skup kao danas, nije bilo tehnike ni tehnologije, većinu stvari za kuću i dom su stanovnici mogli sami izraditi ili nabaviti povoljno, dok je hrana također bila primjerene cijene, što opravdava relativno male plaće nekih zanimanja ili poslova koji su se obavljali. Razlika između fizičkog i intelektualnog rada manje-više je omjera kao i danas, isto tako kao i plaće u upravi koje su relativno niske u usporedbi sa samostalnim zanimanjima ili privatnim poslovima.

Vrijeme o kojem pričamo bilo je sporije i mirnije, ljudi su se više bavili sami sobom, duhovnošću i razmišljali o bližim stvarima. Možda plaće nisu bile jako visoke te su nekima jedva bile dovoljne za preživljavanje, no bez obzira na novac i jednostavnost života, to su bila neka puno sretnija vremena.

79 Ibidem, str. 150.

80 Ibidem, str. 169.

81 Ibidem, str. 182.

82 Ibidem, str. 186.

83 Ibidem, str. 190.

84 Ibidem, str. 198.

LITERATURA

- Bayer, Vladimir: *Kazna batina u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 23/1, Zagreb, 1973.
- Bösendorfer, Josip: *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950.
- Bösendorfer, Josip: *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek, 1910. (Reprint, Vinkovci, 1994.)
- Engelsfeld, Neda: *Povijest hrvatske države i prava*, Zagreb, 2002.
- Mažuran, Ive i autori: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek, 1996.
- Sršan, Stjepan: *Kanonske vizitacije, knjiga V., Osijek i okolica 1732. – 1833.*, Osijek, 2007.
- Sršan, Stjepan: *Kotar Osijek 1786. godine*, Osijek, 2002.
- Sršan, Stjepan: *Osječki ljetopisi 1686. – 1945.*, Osijek, 1993.
- Sršan, Stjepan: *Povijest Osijeka*, Osijek, 1996.
- Sršan, Stjepan: *Statuti Virovitičke županije 1745. – 1792.*, Osijek, 2008.
- Živaković - Kerže, Zlata: *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868. – 1918.)*, Osijek, 1996.

*Josip Vrbošić, Ph.D., Full Professor, Faculty of Law in Osijek
Daniel Haman, mag.iur.*

LABOUR REMUNERATION IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY IN THE VIROVITICA DISTRICT WITH A SPECIAL REFERENCE TO OSIJEK AND THE OSIJEK DISTRICT

Summary

The 18th century period was both difficult and happy for Osijek. After liberation from the Turks in 1687, a new era started, time of peace and booming progress. Until the establishment of Slavonian districts in 1745, the situation in these areas was very difficult and unfavourable since Slavonia was ruled by the Chamber that had not spared a labour force for military purposes or material supplies regardless of the taxes that the citizens were obliged to pay. However, by establishing the Virovitica district the center of which was Osijek, the town itself boomed in all aspects. Handicrafts, trade, culture, transport, infrastructure started to develop and population was growing rapidly; Osijek soon became (and was for a long time) the largest town in Croatia.

Along with the development of Osijek and the district, there were many jobs for the peasantry and citizenry. Immigrants from all parts of the monarchy arrived at Osijek searching for better luck, new existence and practicing many professions in order to meet the needs of the then booming town economy. Unfortunately, keeping records of employees and their wages was not a common thing and the little that had been written, was lost in the centuries to follow. We have been able to show only significant wages and labour remuneration of persons who had participated in the then existing organisations and were involved in activities run by churches or administration. It is no wonder that most data we have found and presented in this paper, derive from the records of the sources thereof.

Key words: the Virovitica district, the Osijek district, town of Osijek, labour fees, fee, statutes, annals

*Prof. Dr. Josip Vrbošić, Ordentlicher Professor, Fakultät für Rechtswissenschaften
der Josip-Juraj-Strossmayer Universität in Osijek
Daniel Haman, Mag. iur.*

ARBEITSENTGELT IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS IN DER VERÖCZER-GESPANSCHAFT MIT BESONDERER RÜCKBLICK AUF DEN BEZIRK OSIJEK UND DIE STADT OSIJEK

Zusammenfassung

Das 18. Jahrhundert war für die Stadt Osijek eine schwere, aber glückliche Zeitspanne. Die Befreiung von den Türken, nach 161 Jahren ihrer Herrschaft, führte Osijek in eine neue Zeit, die Zeit des relativen Friedens und der Prosperität. Bis zur Herstellung der slawonischen Gespanschaften in 1745 war die Situation in jener Gegend ziemlich schwer, weil das ganze Slawonien von der Kammer verwaltet wurde, die sich ausgiebig der Arbeitskräfte slawonischer Bevölkerung, sowie deren materiellen Mitteln bediente. Die Bevölkerung war gezwungen auf jene Abgaben, ohne Rücksicht darauf, dass sie für damalige Umstände zu hoch waren. Nach der Gründung der Veröczer-Gespanschaft mit dem Sitz in der Stadt Osijek, begann der Fortschritt der Stadt in jeder Hinsicht. Das Gewerbe, der Handel, die Kultur, der Verkehr und die Infrastruktur im allgemeinen wurden intensiv entwickelt; parallel damit wächst die Einwohnerzahl, und bald wird (und für lange Zeit auch bleibt) Osijek die größte Stadt Kroatiens.

Mit der Entwicklung der Stadt und der Gespanschaft wurden für das Bauerntum und Bürgertum verschiedene Arbeitsmöglichkeiten eröffnet. Ansiedler aus allen Gebieten der Monarchie kamen nach Osijek auf der Suche nach Glück und neuem Leben, und begannen, sich mit neuen Berufen und Tätigkeiten zu befassen, um Bedürfnisse der schnell wachsenden Wirtschaft in der Stadt zu befriedigen. Leider wurde das Register der Arbeitnehmer und ihrer Entgelte nicht so oft und ordentlich geführt wie heute; auch das, was niedergeschrieben wurde, ist im Laufe der folgenden Jahrhunderte verloren gegangen, so dass wir hier nur einige ausgewählte Gehalte und Entgelte darstellen konnten, und zwar für die Personen, die bei den ständigen und pragmatischen Organisationen wie die Kirche oder Staatsorgane beschäftigt waren, so dass eine Mehrheit der aufgefundenen und in dieser Arbeit dargestellten Daten aus den schriftlichen Quellen jener Arbeitgeber stammen.

Schlagwörter: Veröczer-Gespanschaft, der Bezirk Osijek, die Stadt Osijek, das Entgelt, die Statute, die Jahresschifte, die Mönche